

УДК 342.7+396.1

Т.С. Ганзицькастарший викладач
Кіровоградський інститут державного та муніципального управління КПУ**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УКРАЇНІ**

У статті досліджено конституційно-правове закріплення гендерної рівності в Україні. Визначено дискусійні положення Основного Закону у сфері гарантування рівності прав і свобод чоловіка та жінки. Наведено шляхи подолання недосконалості формулювань у статтях Конституції України щодо паритетності статей в українському суспільстві.

Ключові слова: гендерна рівність, конституційно-правове забезпечення, права і свободи чоловіка та жінки.

I. Вступ

Загальні принципи права, одним з яких є принцип рівності, являють собою основні цінності, фундаментальні положення, стандарти в забезпеченні прав і свобод людини і громадянина, тому кожна розвинена держава намагається закріпити їх у положеннях своєї конституції. Відповідні принципи закріплені і в Конституції України. Зокрема, в її положеннях втілено визнаний міжнародним співтовариством принцип рівності прав і свобод жінки та чоловіка. Рівні права й можливості обох статей є одним із основних принципів демократії та поваги до людини. Важливою складовою становлення демократії є гендерна складова, яка забезпечує реалізацію конституційних прав і свобод людини без дискримінації за ознакою статі. Становлення справжньої демократії в усіх напрямках може відбуватися тільки в такому суспільстві, де реальним є принцип рівної й рівноцінної громадянської гідності жінок і чоловіків, забезпечення рівних можливостей кожному із його членів.

У сучасній правовій науці дослідження гендерної проблематики, в тому числі її конституційно-правової характеристики, здійснювали такі вчені, як Н.Б. Болотіна, Л.М. Завадська, Г.М. Комкова, К.Б. Левченко, Т.М. Мельник, А.С. Олійник, О.М. Руднева, Н.О. Шведова та ін.

Незважаючи на чималий доробок у визначеній сфері, ця проблематика залишається актуальною. У контексті світового співтовариства, міжнародного спілкування, проведення конституційних реформ, глобалізації проблеми соціально-статевої рівності людей є важливими для України. Перед державою стоїть завдання забезпечення прав людини незалежно від її статі – таке зобов'язання України закріплено в Конституції України, в якій визначено шлях гендерного розвитку і наповнення гендерним компонентом усього національного законодавства.

II. Постановка завдання

Метою статті є дослідження конституційно-правових засад закріплення і забезпе-

чення рівних прав, свобод та обов'язків чоловіків і жінок в українському суспільстві.

III. Результати

Істотною особливістю Основного Закону України є проголошення пріоритету прав людини, а також визнаного міжнародним співтовариством принципу рівності чоловіка та жінки, який є одним із визначальних принципів правового статусу людини і громадянина. Він являє собою універсальну форму вираження юридичної рівноваги, поєднання інтересів різних людей, окремих соціальних верств і груп населення [3, с. 67].

У Конституції України, як і в конституціях більшості держав світу, закріплено такі складові принципу рівності: рівність громадян перед законом, рівність незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними ознаками тощо, рівність жінки і чоловіка. Рівність перед законом означає, що дія закону поширена на всіх, незалежно від будь-яких обставин та якостей особи. Рівність незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, майнового стану означає, що права громадян не залежать від будь-яких вищезазначених ознак. Рівність жінки і чоловіка передбачає однакові можливості статей для участі в усіх сферах суспільного життя [12, с. 313].

Рівність чоловіків і жінок належить до основних прав людини, тому закріплення цього принципу є важливим для забезпечення прав і свобод людини і громадянина в цілому [5, с. 7]. У концептуальному плані цей принцип пронизує всі конституційні права і свободи.

Конституція України, закріпивши цей принцип, політично і юридично визначила гендерну стратегію розвитку українського суспільства, зафіксувавши, що:

- рівність жінок і чоловіків є одним з питань прав людини та однією з умов забезпечення справедливості, а також од-

- нією з передумов досягнення загальної рівності, розвитку й миру;
- забезпечення рівних прав і можливостей – основне право людини й громадянина, яке держава гарантує, а отже, зобов'язується усунути всі перепони на шляху досягнення рівності чоловіків і жінок та поліпшення становища жінок і розширення їхніх прав;
- держава забезпечує рівність прав і можливостей статей через діяльність системи державних органів, що потребує розширення їхньої компетенції з питань ґендерного виміру діяльності;
- визначена конституційна система прав і свобод людини й громадянина внутрішньо взаємопов'язана, а отже, право на рівність пронизує всі інші права та свободи і є їх ґендерним втіленням. Це вимагає ґендерного наповнення галузевого законодавства як органічного його складника;
- конституційно наголошено, що перед жінками стоять загальносуспільні інтереси, пов'язані з досягненням загальної мети ґендерної рівності, яких можна досягти лише спільно й у партнерстві з чоловіками. А тому поліпшення становища жінок і забезпечення рівноправності чоловіків і жінок – це питання прав людини, яке не можна розглядати ізольовано як одне з питань, що стосується тільки жінок;
- Конституція України, як основний закон, передбачає втілення визначених у ній норм і принципів у чинній системі законодавства і відкриває перспективи його розвитку, зокрема законодавства, що стосується забезпечення ґендерної рівності [12, с. 313–314];
- Основний Закон України вказує на виконання міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України, демонструє, що розширення прав і можливостей жінок, забезпечення рівноправності жінок і чоловіків розглядається як засіб побудови стійкого, справедливого й розвиненого суспільства, як передумова для досягнення політичної, соціальної, економічної, культурної й екологічної безпеки у відносинах між народами;
- Конституція України є першим вольовим і юридично базовим кроком у створенні правового механізму рівних прав і можливостей чоловіків і жінок;
- вказавши саме на рівність, Конституція України заклала концептуальний підхід до становища й статусу жінок і чоловіків, розвитку їхніх відносин як паритетних, ґендерно збалансованих;
- Конституція України не тільки визначила основоположні напрями розвитку суспільства та держави, а й через рівність прав, свобод і обов'язків людини наповнила їх ґендерною сутністю та змістом. Насамперед ідеться про рівні права,

- можливості й доступ до ресурсів, гармонійне партнерство чоловіків і жінок, що мають ключове значення для зміцнення соціальної демократії;
- Конституція України, закріпивши право ґендерної рівності в системі прав і свобод, визначила напрями ґендерного соціального нормотворення: системи правових ґендерних норм – через систему державних органів; системи політичних ґендерних норм – через програми і статuti політичних партій; системи корпоративних норм – через статuti громадських організацій; а також традицій і звичаїв – у діяльності всіх організаційних структур державного, партійного та громадського змісту, моралі – як базової нормативної основи функціонування суспільних відносин [12, с. 315].

Ці та інші положення щодо рівності чоловіка та жінки зафіксовані у статтях Конституції України, в яких розкрито загальні засади конституційного ладу, права та свободи людини і громадянина, форми безпосередньої демократії, організацію та функціонування державної влади та місцевого самоврядування [4, с. 31].

Для забезпечення рівності статей велике значення має ст. 21 Основного Закону: “Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними” [7].

Аналізуючи це положення Конституції України, Т.М. Мельник вважає, що воно є концептуальним для рівності статей; відображає ідеали свободи, рівності та людської гідності. Конституція України розглядає рівність людей з позицій природних прав, які має людина з народження, а тому їх захист є важливим обов'язком держави [4, с. 31].

Г.М. Комкова поділяє попередні твердження та додає, що захист і гарантування прав і свобод як чоловіка, так і жінки є показником рівня демократичності держави. Поняття невідчужуваності визначається через самі природні права людини незалежно від форми політичного устрою, де держава не має права їх позбавляти. Формально держава може, з одного боку, поважати і гарантувати права людини, а з іншого – навпаки, порушувати й обмежувати їх, проте відібрати основоположні від народження права людини вона фактично не в змозі. Природні права існують незалежно від державного визнання, належать кожному від народження [6, с. 51].

Найбільш системно і повно положення щодо рівності статей сформульовано в ст. 24 Конституції України, де закріплено один із аспектів принципу рівності – необхідність застосування однакових стандартів прав і обов'язків до всіх без винятку осіб. Громадяни України, незалежно від статі, мають однакові можливості щодо користування всіма конституційними правами і свободами без дискримі-

нації та обмежень з боку держави, будь-яких організацій чи окремих осіб. Зазначена стаття складається з трьох частин, у перших двох містяться такі положення: “Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками”. Таке формулювання принципу рівності в частинах першій та другій ст. 24 Конституції, на думку А.С. Олійник, “здійснено через поєднання позитивного і негативного способів викладу. Поєднання цих способів означає наявність як надання прав, так і певних аспектів заборони у формулюваннях. Цей прийом законодавчої техніки свідчить, що вже на етапі прийняття Конституції України держава усвідомлювала необхідність як закріплення, так і забезпечення цього конституційного ґендерного принципу для розбудови демократичної, соціальної, правової держави” [11, с. 20].

Частина третя ст. 24 Конституції України закріплює рівність можливостей чоловіків та жінок у життєдіяльності країни, проте відповідні положення певною мірою мають дискусійний характер. Так, зазначена частина ст. 24 Основного Закону має таке формулювання: “Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров’я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям” [7].

Дискусійність цього положення зумовлює формулювання, що рівність прав жінки та чоловіка забезпечена шляхом надання жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти та професійній підготовці. На думку Н.О. Шведової, “рівність не повинна встановлювати як норму такі умови та спосіб життя, які притаманні чоловікам” [14, с. 276]. Тому слушними видаються висновки з приводу цієї тези К.Б. Левченко, яка зазначає, що “поперше, спосіб життя чоловіків визнається за “нормативний”, на який повинні рівнятися і жінки, що є свідченням збереження андроцентристського погляду на співіснування та взаємодію статей у суспільстві. По-друге, саме таке формулювання є проявом усвідомлення суспільством того, що не все гаразд у забезпеченні прав жінок: воно є мовчазним визнанням факту наявності нерівних можливостей жінок та чоловіків у різних сферах соціального буття” [8, с. 150].

Водночас у вищевказаній частині ст. 24 Основного Закону, на думку А.С. Олійник, закладено ґендерну асиметрію, оскільки встановлено рівні можливості тільки “у громадсько-політичній діяльності, у здобутті освіти професійній підготовці, у праці та винагороді за неї”, але не передбачено рівних можливостей у сімейній та всіх інших сферах життя [11, с. 23].

Також із аналізу змісту ст. 24 Конституції України можна зробити висновок про те, що положення цієї статті передбачають стандарти прав людини з урахуванням статусу жінки-матері в суспільстві. Відповідно до частини третьої цієї статті, держава захищає права матері. Цей захист здійснюється за допомогою спеціальних заходів щодо охорони праці і здоров’я жінок, встановлення пенсійних пільг, створення умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством. Тобто ми бачимо, що конституційні норми встановлюють правовий захист, матеріальну та моральну підтримку лише матерям, не згадуючи при цьому про чоловіка-батька, хоча ґендерна рівність визначає однакове ставлення як до чоловіка, так і до жінки щодо їх прав і встановлення гарантій. Під рівністю між жінками і чоловіками розуміють рівне становище, незалежність, відповідальність, участь обох статей у всіх сферах суспільного і приватного життя.

Тому ми погоджуємося з висновком, який надає А.С. Олійник, що “закріплення в частині третій ст. 24 Конституції України положення щодо створення умов, які дають лише жінкам можливість поєднувати працю з материнством, правового захисту, матеріальної і моральної підтримки материнства і дитинства, надання оплачуваних відпусток та інших пільг лише матерям не відповідає створенню реальних відносин партнерства між жінками і чоловіками, їх відповідальності, не сприяє встановленню рівноваги в суспільному і приватному житті між жінкою та чоловіком” [11, с. 25]. Тим паче, що ст. 51 Конституції України закріплює рівні права й обов’язки подружжя у шлюбі та сім’ї, охорону державою дитинства, материнства і батьківства. Це положення Конституції України відповідає принципу ґендерної рівності, але не узгоджується з положенням частини третьої ст. 24. Цей факт свідчить про недостатньо послідовний ґендерний підхід Конституції щодо рівних можливостей жінки і чоловіка в сімейних відносинах, пов’язаних з вихованням дітей.

Також слушною видається думка К.Б. Левченко, що “ці положення ст. 24 обмежують права чоловіків на захист батьківства, що також призводить не тільки до колізій у свідомості, але й у практиці правозастосування, особливо, коли сім’я складається з чоловіка та дітей. Крім того, не враховується ситуація, коли вихованням дітей займаються не матері та батьки, а родичі, які відповідно не мають

жодних пільг згідно з формулюванням ст. 24 Конституції України” [8, с. 152].

На думку Н.Б. Болотіної, ці положення порушують принцип ґендерної рівності і такий підхід є характерною ілюстрацією формального розуміння принципу ґендерної рівності. Також дослідниця вважає, що передбачене ст. 24 Основного Закону встановлення пенсійних пільг з метою охорони праці і захисту здоров'я жінок є дискримінаційним стосовно чоловіків, “адже стан здоров'я має однакове значення для людини незалежно від статі” [1, с. 40].

Проте не всі вчені додержуються такої думки. Наприклад, О.М. Руднева вважає, що закріплення зазначених спеціальних заходів, насамперед пільг або додаткових відпусток жінкам-матерям, “сприяє забезпеченню фактичної соціальної рівності шляхом встановлення формальної нерівності, тобто саме шляхом юридичних привілеїв та обмежень. Такі дії законодавця, на думку науковця, підтверджують дотримання положень ст. 4 Конвенції з ліквідації всіх форм дискримінації стосовно жінок та не відносять спеціальні заходи до дискримінаційних заходів, які заборонені” [13, с. 106].

Підсумовуючи аналіз змісту зазначеної статті, можна дійти висновку про те, що вона містить положення, характерне для всіх базових демократичних міжнародних документів у сфері прав людини, а саме фіксує загальний принцип неприпустимості встановлення (за будь-яких соціальних чи особистих підстав) привілеїв та обмежень, тобто встановлення додаткових можливостей, позбавлення зобов'язань або звуження змісту та обсягу певних прав, а також передбачає створення особливих умов для вагітних жінок і жінок-матерів з метою встановлення ґендерної рівності. Однак не можна ігнорувати той факт, що інколи дитину виховує один батько, без матері. Тоді необхідно враховувати такі обставини щодо чоловіка. Тому частина третьої ст. 24 Конституції України потребує перегляду й узгодження з іншими статтями.

Крім того, хотілося б відзначити, що Конституція України закріпила положення про рівні права і свободи (частина перша ст. 24), зазначивши, що всі люди є вільні і рівні у своїх правах (частина перша ст. 21), не згадавши про рівність обов'язків. “Хоча, – як зазначає Л.І. Летнянчин, – виконання обов'язків є необхідним елементом демократії” [10, с. 44], адже демократична рівноправність являє собою органічну єдність як прав, так і обов'язків. Не існує права без обов'язку, не існує обов'язку без права. Права, свободи, обов'язки та відповідальність – це елементи правового статусу особи. Це означає, що на громадян поширюються вимоги і щодо рівності несення обов'язків. Значення принципу рівності громадян у виконанні їх обов'язків, передбачених чинним законодавством, полягає в тому, що

ніхто не може ухилитись від їх виконання, якщо для цього немає юридичних підстав [2, с. 32]. Таким чином, Конституція України не встановлює винятків для будь-яких соціальних груп чи окремих осіб щодо їх обов'язків. Тобто всі громадяни України незалежно від походження, соціального та майнового стану, роду і характеру занять, статі повинні дотримуватись вимог, які містяться в Конституції, окрім підстав, передбачених чинним законодавством держави [9, с. 170].

У ґендерному аспекті в юридичній науці обов'язки переважно не досліджено. Це досить складне питання, яке потребує самостійного ґрунтовного дослідження. Проте зауважимо, що принцип рівності містить у собі право і на відмінності, що припускає необхідність урахувати характерні й відмітні риси жінок і чоловіків. Тому врахування фізіологічних особливостей організму жінки і чоловіка дає підстави вважати, що не будуть розумітися як дискримінаційні положення законодавства щодо спеціального захисту жінок під час вагітності, народження та догляду за дитиною, а також покладання на чоловіків обов'язку захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України [11, с. 29].

IV. Висновки

Отже, принцип рівності є підґрунтям усіх статей Конституції України, які регулюють політичні, соціально-економічні й інші права людини. Тому можна стверджувати, що принципово всі конституційні права ґрунтуються на принципі ґендерної рівності, оскільки дискримінація з боку держави заборонена, відсутні будь-які обмеження чи привілеї щодо прав і свобод однієї зі статей [4, с. 32].

Визначення в Конституції України принципу рівноправності жінок і чоловіків свідчить про вихід Української держави на європейський і світовий рівень розв'язання ґендерних проблем, правового регулювання відносин між жінками та чоловіками. Це важливий аспект розвитку людського потенціалу, подолання відвічних бар'єрів, що зумовили ґендерну нерівність. З прийняттям Основного Закону конституційний процес упровадження рівності чоловіка та жінки не завершився, він триває, конкретизується в новітніх юридичних концепціях, спеціальних законах, галузевих кодексах, концепціях, підзаконних актах тощо, реалізується в процесі здійснення ґендерної політики.

Список використаної літератури

1. Болотіна Н.Б. Соціальне законодавство України. Гендерна експертиза / Н.Б. Болотіна ; відп. ред. Т.М. Мельник. – К. : Логос, 2001. – 82 с.
2. Витрук Н.В. Правовой статус личности в СССР / Н.В. Витрук. – М. : Юридическая литература, 1985. – 176 с.
3. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России : учеб. пособ. / Л.Д. Воево-

- дин. – М. : ИНФРА*М – НОРМА, 1997. – 340 с.
4. Гендерна експертиза українського законодавства (концептуальні засади) / відп. ред. Т.М. Мельник. – К. : Логос, 2001. – 120 с.
  5. Гендерная экспертиза российского законодательства / Л.Н. Завадская, З.М. Зотова, А.С. Михлин и др. ; отв. ред. и рук. авт. кол. Л.Н. Завадская. – М. : БЕК, 2001. – 256 с.
  6. Комкова Г.Н. Конституционный принцип равенства прав и свобод человека и гражданина в России (понятие, содержание, механизмы защиты) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Галина Николаевна Комкова ; Поволжская академия государственной службы им. П.А. Столыпина. – Саратов, 2002. – 242 с.
  7. Конституція України від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : офіційний сайт. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>. – Назва з екрана.
  8. Левченко К.Б. Управління процесами формування гендерної політики в Україні (організаційно-правові аспекти) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Катерина Борисівна Левченко ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2003. – 420 с.
  9. Летнянчин Л.І. Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики: монографія / Л.І. Летнянчин. – Х. : СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2006. – 256 с.
  10. Летнянчин Л.І. До питання про механізм реалізації конституційних обов'язків людини і громадянина / Л.І. Летнянчин // Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. / [відп. ред. В.Я. Тацій]. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2001. – Вип. 46. – С. 44–48.
  11. Олійник А.С. Конституційне законодавство України. Гендерна експертиза / А.С. Олійник. – К. : Логос, 2001. – 77 с.
  12. Основи теорії гендеру : навчальний посібник. – К. : К.І.С., 2004. – 536 с.
  13. Руднева О. Гендерна рівність як принцип законодавства України / О. Руднева // Право України. – 2002. – № 4. – С. 103–108.
  14. Шведова Н.А. Гендерный подход как фактор политической культуры / Н.А. Шведова // Гендерный калейдоскоп : курс лекций / [под общ. ред. д-ра экон. наук М.М. Малышевой]. – М. : Academia, 2002. – С. 271–290.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2014.

Ганзицкая Т.С. Конституционно-правовые основы обеспечения гендерного равенства в Украине

В статье исследовано конституционно-правовое обеспечение гендерного равенства в Украине. Определены дискуссионные положения Основного Закона в сфере гарантирования равенства прав и свобод мужчины и женщины. Приведены способы преодоления несовершенства формулирования конституционных положений, регулирующих вопрос половой паритетности в украинском обществе.

Ключевые слова: гендерное равенство, конституционно-правовое обеспечение, права и свободы мужчины и женщины.

Hanzyska T. Constitutional and legal basis of gender equality in Ukraine

This article analyzes the constitutional provisions that fix and ensure equality of rights and freedoms of man and woman in Ukraine. The chosen theme relevance is caused by the fact that in Ukraine there is the constitutional reform, the development of a democratic legal state, as well as the European integration is the way of our country's development.

The Constitution embodies the principle of rights and freedoms equality to men and women recognized by the international community. Equal rights and opportunities for both sexes is one of the basic principles of democracy and respect to human being. An important component of the democratic development is a gender component, which ensures implementation of the constitutional rights and freedoms without discrimination on the grounds of sex. The establishment of real democracy can occur only in a society where the principle on equality and equal dignity of women and men, equal opportunities to each of its members are real thing. The Constitution of Ukraine defined gender strategy of Ukrainian society development politically and legally by securing this principle.

Most systematically and fully the provisions concerning gender equality were set out in Article 24 of the Constitution of Ukraine. It determines one of the aspects of the principle on equality. Here is said about the need to apply the same standards of rights and responsibilities of all persons. Citizens of Ukraine, regardless of gender, have equal opportunities to enjoy all constitutional rights and freedoms without discrimination and restrictions by the state, any organizations or private persons. The provisions of the gender equality permeate all of the provisions of the Constitution of Ukraine.

Debatable provisions of the Basic Law in guaranteeing equal rights and freedoms of man and woman have been identified in the article. Ways to overcome the imperfections in the wording of the articles of the Constitution of Ukraine on parity articles in Ukrainian society were named.

Key words: gender equality, constitutional and legal support, rights and freedoms of men and women.